

ZEKÂTIN DEVLET TARAFINDAN TOPLANMASININ FIKHÎLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Suat ERDOĞAN*

Özet: İslâm'ın temel esaslarından mali bir ibadet olan zekât, gelir dağılımındaki adaletsizlik, fakirlik problemi gibi sosyal konulara olumlu katkıları açısından da önem arz etmektedir. Zekâtın bu önemli fonksiyonunu tam anlamıyla yerine getirebilmesi, tahsilatının eksiksiz olarak yapılması ve hak sahiplerine adil bir şekilde dağıtılmasıyla doğru orantılıdır. Bu makale zekâtın tahsili ve hak sahiplerine dağıtılması konusunda devletin yetki ve sorumluluklarını incelemektedir. Zekâtın sarf yerlerine verilmesinde mükelleflerin tasarruf ve takdirlerinin olup-olmadığı Kur'an-Sünnet perspektifinden ele alınmakta ve fıkıh ekollerinin konuyla ilgili görüşleri ile çağdaş âlimlerin yaklaşımlarına yer verilmektedir. Ayrıca zekât vermekten imtina eden kişiler için öngörülen yaptırım/yaptırımlar üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Zekât, Sadaka, Hak, Adalet, Kamu Hukuku.

Zakat Collection Done by The State In Islamic Jurisprudence

Abstract: Zakat which is one of the main essentials of Islam and a financial pray plays an important role also in terms of positive contributions to some social subjects such as unfair distribution of income and poverty. For performing this function completely, zakat should be collected in full and distributed to beneficiaries. This article studies for authorization and responsibility of the state in respect of collection of zakat and its distribution to beneficiaries. The problem of whether individuals can give zakat on their own without the state's permission is discussed in the light of Qur'an and Sunnah. Moreover, schools of Islamic jurisprudence and scholars' view, and discussions on this subject are included. Some enforcements are discussed if people who have to give zakat try to evade,

Keywords: Zakat, Alms, Right, Justice, Public Law.

GİRİŞ

İslâm'ın temel esaslarından olan zekât, öncelikle bu imkânı bahşedene karşı şükran-ı nimet anlamında bir ibadettir. Bununla birlikte, zekât toplumsal açıdan da önemli görevler ifa etmektedir. Ekonomik açıdan toplumun farklı kesimleri arasındaki irtibatın önemli araçlarından birisi de zekâttır. Zira zekât, imkân sahibi olanların, bunu ihtiyaç sahipleriyle paylaşması demektir. Bu yönüyle zekâtın, toplumsal barışa ve kardeşliğe katkı sağlayacağı muhakkaktır. Ancak onun bu görevi tam olarak yerine getirebilmesi, tahsilinin eksiksiz olarak yapılması ve sarf yerlerine adil bir şekilde dağıtılmasına bağlıdır.

* Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, suaterdogan@duzce.edu.tr

Bu çalışmada zekâtın tahsilinin yetkili otorite/kamu gücü tarafından yapılmasının fikhî yönü incelenmektedir. Konu öncelikle Kur'an-Sünnet çerçevesinde ele alınmakta, daha sonra fıkıh literatüründe konunun işlenişi ele alınmakta, ayrıca çağdaş İslâm ulemasının düşüncelerine yer verilmektedir. Bu bağlamda, ifası zorunlu bir ödev olan zekâtın imtina eden ya da eksik beyanda bulunanlar hakkında öngörülen müeyyide/müeyyideler üzerinde durulmaktadır.

1. ZEKÂTIN TAHSİLİ KONUSUNDA DEVLETİN YETKİ VE SORUMLULUKLARI

Zekâtın sosyal barışa hizmet eden, toplumun farklı kesimleri arasında dayanışmayı güçlendiren önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Servetin belli ellerde toplanması dolayısıyla gelir dağılımının bozulması toplumsal barışı tehdit eden bir olgudur. Ekonomik gereksinim içerisinde olanların bu ihtiyaçlarını faizle karşılanmasını yasaklayan İslâm, bunun yerine karşılıksız olan zekâtı ikame etmiştir. İhtiyacı fazla¹ ekonomik güce sahip olanların muhtaçlara karşılıksız olarak mali destek vermeleri ekonomik canlılığa katkı sağlayacağına kuşku yoktur.

Zekât, ifası kişilerin tercihine bırakılan sadaka ve teberra şeklinde bir yardım değildir. Kur'an'ın ifadesiyle, tahakkuk eden zekât, mükellefin malı içerisinde başkasına ait olan belli bir haktır.² Zekâta tabii mallar, oranları ve hak sahiplerinin nasları tarafından belirlenmiş olması, ayrıca ifasındaki zorunluluk, dolayısıyla tüm bu şartlara riayeti temin etmek ancak kamu gücünün varlığı ile mümkün olabilecektir. Bu güç, zekât mükellefi olmakla birlikte onu ifa etmekten imtina eden veya eksik ödemedede bulunanları bundan men edecek, gerektiğinde cezalandıracak devletin gücüdür. Bu yönüyle zekât iyilik, ihsan anlamında kişinin isteğine bağlı bir görev olmanın ötesinde bizzat devlet eliyle mükelleflerden alınıp hak sahiplerine dağıtılan kamusal bir düzenlemedir.³

1.1. Konuyla İlgili Ayetler

Kur'an çok sayıdaki ayetle zekât vermeyi emrederken, hak sahiplerinin kimler olduğu konusunda da ayrıntılı bilgi vermektedir. Bir kısım ayetler ise bu görevin nasıl yerine getirileceğine açıklık getirmekte ve devleti/yetkili makamı zekâtın tahsil ve dağıtım konusunda sorumlu kılmaktadır. Bu ayetler şunlardır:

1 Bakara, 2/219

2 Bkz. En'âm, 6/141; İsra, 17/26; Rum, 30/38

3 Kardâvi Yusuf, *Fıkhu's-zekât*, I-II, 2. Baskı, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1393/1973, s. 747

1- “Onların mallarından sadaka al; bununla onları temizler, arıtıp yüceltirsin. Ve onlara dua et. Şüphesiz, senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.”⁴

Zekâtın tahsilinin devlet tarafından yapılacağı konusunda klasik ve çağdaş kaynakların çoğu ilk olarak bu ayeti vermektedir. Zira ayet zahiren emir kipiyle Hz. Peygamber ve onun şahsında yetkili otoriteye (ulu'l-emr) zekâtı tahsil görevi vermektedir.⁵ Bu bağlamda İmam Şafî' (ö. 204/768) “Bu ayetle Allah, Hz. Peygamber'e zekât vermekle yükümlü olanlardan zekâtı almayı emretmektedir.” Demektedir.⁶ İslam inanç düşüncesinde önemli yeri olan Mâturidî de (ö. 333/945) bu ayetin devlet başkanına zekâtı tahsil etme yetkisi verdiğini, Sünnetin de bu şekilde tecelli ettiğini, Hz. Peygamber'in Arap memleketlerinin en ücra yerlerine kadar zekât tahsildarları görevlendirdiğini, Hulefâ-yı Raşidîn döneminde de uygulamanın bu şekilde olduğunu ve günümüze kadar da bu şekilde devam ettiğini ifade etmektedir. Ona göre Ebû Bekir'in zekât vermeyenlere karşı savaş ilan etmesi de zekât tahsilinin devlet başkanına tanıyan bir hak olması sebebiyledir.⁷ Dolayısıyla bu ayete göre bir kişi zekâtını yetkili kişiye/makama verdiğinde, yerine ulaşmasa da sorumluluktan kurtulur. Çünkü zekâtın tahsili devletin hak ve yetkisindedir ve mükellefin sorumluluğu da buraya kadardır.⁸

Hanevî fıkıh ekolünün önde gelen hukukçularından Cessas da (ö. 370/981) bu ayetin zekâtı toplama hak ve yetkisini ulu'l-emre verdiğini, dolayısıyla mükellefin ondan bağımsız olarak zekâtı sarf yerlerine kendisinin vermesi halinde, geçerli olmayacağını belirtmektedir.⁹ Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ayetin tefsiri sadedinde “... bu ayet herhalde sadakâtın ahzinde imamın bir vazifesi bulunduğuna delalet eder.” Şeklinde kanaat belirtmekte ve zekâtın sarf yerlerinden olan وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهِ “zekât memurları” ifadesinin de bununla alakalı olduğunu ifade etmektedir.¹⁰ Zekâtla ilgili müstakil bir eser kaleme alan çağdaş fakihlerden Kardâvî de ayetteki hitabın Hz. Peygamber ve Müslümanların yönetimine geçen idarecilere yönelik olduğunu belirtmektedir.¹¹

2- Bu konuda bir diğer ayet, daha doğrusu zekâtın sarf yerlerinin açıklandığı ayetteki¹² sarf yerlerinden birisi olan وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهِ “zekât görevlileri” ifadesidir. Ayete göre zekât tahsili ve dağıtımında görevlendirilen kişilere bu

4 Tevbe, 9/103

5 Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mesûd, *Bedâ'î'us-sana'i' fi tertibiş-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvad-Âdil Ahmed Abdülmecûd, I-X, , 2. Baskı, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, 1424/2003, II, 448

6 Şafî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, I-XI, Dâru'l-vefâ, y.y. 2001, II, 7

7 Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Tevlât-ü ehli's-sünne, Tefsîrül-Mâturidî*, I-X, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrût, 1426/2005, V, 468, 469; Ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâ'î'us-sana'i'*, II, 448

8 Mâturidî, *Tevlât*, V, 467

9 Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, I-V, Dâru'l-ihyâ'it-turasi'l-arabi, Beyrut, 1996, IV, 364

10 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul, 1982, IV, 2613

11 Kardâvî Yusuf, *Fıkhu's-zekât*, s.748

12 Bkz. Tevbe, 9/60

fondan pay verilecektir. Bu durum, söz konusu kişilerin maişetinin zekâtın karşılanması anlamına gelmektedir. Zekâtın tahsil ve dağıtımında istihdam edilenlere, fakir-zengin farkı gözetilmeksizin zekâtın pay verilmesi¹³ ve zekâtın söz konusu görevliler tarafından tahsil edilmesi, devlet tarafından organize edilen kurumsal bir yapının varlığını ortaya koymaktadır. Zekâta tabii mallar, oranları, nisab miktarı, tahsil edilen varlıkların muhafaza ve belirli gruplara dağıtımı, öncelik sırası gibi hususiyetler bu konuda yetkili sahibi görevlilerin bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim zekâtın tahsili devlet eliyle olmasaydı, ayetteki وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا ifadesinin bir anlamı olmazdı.¹⁴

3- Konuyla ilgili bir diğer ayette zekât miktarı, mükellefinin malı içerisinde, zorunlu olarak ödenmesi gereken, alacaklıların hakkı olarak tanımlanmaktadır:

*“Onların mallarında (yardım) isteyen ve (isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.”*¹⁵

Zekât vermekle mükellef olanların ödemek zorunda oldukları söz konusu miktarın hak olarak nitelendirilmesi, bu malın sahibine temlik edilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim zekât verilecek kişilerin mülkiyetine geçirmek anlamında temlikin zekâtın sıhhat şartlarından olduğunda fukaha arasında genel bir kanaat bulunmaktadır. Zekâtın mutlak surette gerçek kişilere verilmesi gereği de, tüzel kişilerin temlike ehil olmamalarındandır. Söz konusu hakkın, sahibine eksiksiz ve olması gerektiği şekilde transferi yetkili otoritenin varlığına bağlıdır. Zira devletin kontrol mekanizmasının olmadığı bir yapı içerisinde bu hakların tam anlamıyla korunması çoğu zaman mümkün olamaz. Üzerinde durduğumuz ayetin zekâta ilgili bu tanımlaması diğer başka ayetlerde de bulunmaktadır. Bu ayetlerin meallemelerini vermekle yetineceğiz:

*“Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir.”*¹⁶

*“... Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin...”*¹⁷

*“Akrobaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.”*¹⁸

*“Öyle ise akrobaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver...”*¹⁹

13 Şâfi, Muhammed b. İdris, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Abdu'l-Gani Abdu'l-Hâlık, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1414/1994, I, 163; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I-IV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 2002, II, 524

14 Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sana'i*, II, 448

15 Zâriyât, 51/19

16 Meâric, 70/24

17 En'âm, 6/141

18 İsrâ, 17/26

19 Rum, 30/38

1.2. Hz. Peygamber'in Uygulamaları (Sünnet)

Medine dönemiyle birlikte, Hz. Peygamber'in Arap yarımadasının en uzak yerlerine varıncaya kadar, birçok bölgesine zekât tahsili için görevliler tayin ettiği tarihi kayıtlarda yer almaktadır. Bu uygulama Raşid Halifeler tarafından da aynı şekilde devam ettirilmiştir.²⁰ Hz. Peygamber “Onların mallarından sadaka al...”²¹ Emr-i ilahisinin neticesi olarak çeşitli İslâm beldelerine tayin ettiği zekât memurları vasıtasıyla zekâtın toplanması ve dağıtımını en önemli ekonomik faaliyet olarak icra etmiştir. Medine’de Peygamber’in sağlığında zekât vergisi gayet geniş bir anlamdaydı; Müslümanlardan devletin tahsil ettiği her nevi vergiler manasına geliyordu.²² Nitekim Yemen’e gönderdiği Muaz b. Cebel’e söyledikleri, zekâtın devlet görevlileri vasıtasıyla toplanıp dağıtılması gerektiğine vurgu yapmaktadır:

“... Onlara tebliğ et ve bildir ki, Allah onların üzerine zekâtı farz kıldı. Bu zenginlerden alınır, fakirlere verilir.”²³

Hz. Peygamber'in zekât görevlilerine, zekâta tabi olan-olmayan mallar, nisab miktarı,²⁴ hangi mallardan ne kadar zekât alınacağı, yıllanma, (havalânü'l-havl) gibi konularda ayrıntılı talimatlar verdiği, konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır.²⁵ Söz konusu talimatlarda, görevlilerin zekâtı nerede tahsil edeceğine varıncaya kadar detay bulunmaktadır. Mesela bir rivayette tahsil yeri olarak şu ifadeler yer verilmektedir:

“Müslümanların zekâtları subaşlarından alınır.”²⁶ Bir başka rivayet zekâtın tahsilinde şu ayrıntıyı vermektedir: “Celeb (bir yerden başka bir yere getirme) yok, ceneb (uzağa götürmek) yok; Müslümanların zekâtları evlerinden başka bir yerde alınmaz.”²⁷ Bu ifadeler, zekât olarak ayrılan hayvanların görevlinin ayağına götürülmeyeceği; uzaklara görevli aranmaya gidilmeyeceği, bilakis görevlinin mal sahibinin ayağına geleceğini açıklamaktadır. Meralar ve subaşlarında daha kolay olduğu için öncelikle buralardan, bu mümkün olmadığında mal sahibinin evinden ya da evinin yakınından zekâtın tahsil edileceği anlamına gelmektedir.²⁸ Hz. Peygamber,

20 İbn S'ad, *Kitâbü't-tabakâtü'l-kebir*, I-X, Çeviri Editörü Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2014, II, 163; Kâsânî, *Bedâ'iu's-sana'i*, II, 448

21 Tevbe, 9/103

22 Salih Tuğ, “İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü”, *İslâm Medeniyeti*, 25-30, cilt: I, sayı: 1, 1967, s. 27

23 Buhârî, “Zekât”, 1; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5; Nesâî, “Zekât”, 46; İbn-i Mâce, “Zekât”, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 222

24 Nisab miktarlarının Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş olması da zekâtın kamusal yönünü ortaya koymaktadır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Maçın, *Zekât Nisaplarının Vergi Matrahları Açısından Değerlendirilmesi*, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cild, 1, Sayı, 1, 2014/2, s.17-44

25 Bkz. Ebû Dâvud, “Zekât”, 1, 4; Tirmizî, “Zekât”, 5

26 İbn Mâce, “Zekât”, 13

27 Ebû Dâvud, “Zekât”, 8

28 İbn Zenceveyh, Hamid, *Kitâbü'l-envâl*, thk. Şakir, Zeyb Feyyaz, Riyad, 1406/1986, s. 887; Şirbini, Şemsüddin Muhammed b. El-Hatib, *Muğni'l-muhtâc ilâ mağrifeti meâni'l-elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Dârü'l-mağrife, Beyrut, 1418/1997, I, 564; Ahmed Davudoğlu, Selamet Yolları, *Bülüğül-Meram Tercümesi ve Şerhi*, I-IV, Sönmez Yayınları, İstanbul,

bu görevlilere zekât alınacak kimselerin mallarından en iyisini almaktan kaçınmalarını da tavsiye etmiştir.²⁹

Hız. Osman dönemine kadar ayırım yapılmaksızın, her çeşit maldan zekât bu yolla tahsil edilmiştir. Genel olarak, kaynaklarda Hız. Osman'ın da bir süre aynı yolu takip ettiğini ancak bir süre sonra “*emvâl-i bâtına*” kapsamındaki malların zekâtını vermeyi mal sahiplerinin takdirine bıraktığı rivayet edilmektedir.³⁰ Cengiz Kallek, Hız. Osman'a atfedilen “*Bu zekât ayınızdır. Kimin borcu varsa ödesin ki net varlığımız ortaya çıksın da onun zekâtını verebilesiniz...*” şeklindeki rivayete dayanılarak onun, mükellefleri emvâl-i bâtınanın zekâtını diledikleri yere ödemekle serbest bıraktığı şeklinde bir sonuç çıkarmanın doğru olmadığı kanaatindedir. Ona göre, Halife bu sözleriyle, halka zekâtı geçmişte olduğu gibi kendisine teslim etmelerini açıklamış olabilir. Ayrıca ona atfedilen rivayette emvâl-i bâtına sözü geçmediği gibi –rivayet metin tenkidine tâbi tutulduğunda- her mükellefin malının havâlanü'l-havli değişeceğinden, zekâtın ifası için zaman belirlemenin doğru olmayacağı açıktır.³¹

Maturidî (ö. 333/945), “*altın, gümüş ve ticaret mallarının zekâtının tahsili konusunda Hız. Peygamberin görevliler tayin ettiği konusunda bize ulaşan bir bilgi yoktur. Ancak bu malların zekâtı getiren kişilerden alınmış, fakat mallarının miktarı konusunda kendilerine hesap sorulmamıştır. Ancak Hız. Ömer ticaret için yola çıkan tüccarların mallarından zekât tahsili için görevliler tayin etmiştir.*”³² Demektedir. Hız. Peygamber döneminde, zekâtı talep edilmeden getiren kişiden kabul edilmekle birlikte, bunun tamamen kişilerin kendi isteğine bırakılmadığı bilakis görevlilerin konunun takipçisi olduklarına dair rivayetler de bulunmaktadır. Aşağıdaki rivayet bu konuda belli bir fikir vermektedir:

“*Hız. Peygamber Ömer'e zekât toplama görevi (es-si'aye) verdi. Ömer, Abbâs'a kendisinden malının zekâtını istemek için geldi. Abbâs, 'Ben Resûlullah'a iki senenin zekâtını (acele edip) peşin ödemiştin!' dedi. Ömer, onu Resûlullah'a götürüp şikâyet etti. Bunun üzerine Resûlullah, 'Amcam doğru söyledi. Biz ondan iki senenin zekâtını (acele edip) peşin almıştık!'*” dedi.³³

Zekâtın görevliler tarafından tahsil edilmesinin süreciyle ilgili olarak, Muhammed Hamidullah (ö. 2002) yukarıda verdiğimiz “*Zâriyât, 15 ve Meâric, 24.* ayetleri çerçevesinde şunları söylemektedir:

1972, II, 346

29 İbn S'ad, *Tabakât*, II, 163

30 Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sana'i'*, II, 449

31 Cengiz Kallek, *Zekâtın Müessesleşme Süreci: Hız. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi, Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât, Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 20, 21

32 Maturidî, *Te'vilât*, V, 469, 470; Ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sana'i'*, II, 449

33 İbn S'ad, *Tabakât*, IV, 25

“Ayetlerinin indiği günde henüz cebir ve maddi müeyyide söz konusu değildir; fakat açıkça hissedilmektedir ki bu ayetlerde mevzubahis olan ilahi buyruklarda, alelade “sadaka” verme ve “hasenat” yapma şeklinde, bir takım tavsiyeler söz konusu değildir. Bu ayetlerde, vazedilmiş mecburi belli usul ve nizamla bağlanmış ve herkesçe bilinen vergilerden bahsedilmektedir. Şüphesiz burada, maddi müeyyide hatta bir vergi teşkilatı yoktur. Hicreti müteakip Medine’ye varır varmaz ve burada bir Şehir-Devlet kurar kurmaz Resûlullah, bir Müslümanın hayatının bu görünüşü üzerinde ısrar ve önemle duran Kur’an ayetlerini almaya başladı. ... Bu arada zekât ve sadaka terimlerinin kullanılmasına devam edilmekle beraber, bunun hükümlerine riayet edilip uyulmaması halinde maddi müeyyideler de tatbik edilmeye başlanmışır.”³⁴

Hiz. Peygamber’den sonra Raşid Halifeler de aynı yolu izlemiştir. Hatta Ebû Bekir, zekâtı vermekten imtina edenlere karşı zecrî yollara başvurmuş ve bu konuda kararlı bir tutum izlemiştir. Tarihi kayıtlar, Hiz. Ömer’le birlikte İslâm coğrafyasının daha geniş sınırlara ulaşması ve zekât gelirlerinin artmasıyla birlikte, bu konuda yapılan işlemlerin daha sistemli hale geldiğini bildirmektedir. Beytül-malın diğer gelirleri ile birlikte, zekât mallarının tahsil ve taksimi için Hiz. Peygamber ve Ebû Bekir döneminde bulunmayan yazılı kayıtlar (divan) Hiz. Ömer döneminde oluşturulmuştur.³⁵

1.3. Fıkıh Edebiyatında Konunun İşlenişi

Klasik fıkıh kitapları başta olmak üzere, konuyla ilgili yazılmış müstakil eserler ve ihmihâl kitaplarında zekât, oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Biz çalışmamızın sınırları içerisinde, zekâtın tahsili ve dağıtımını konusunda fukahânın yaklaşımlarını, erken dönemden itibaren ele alacağız.

Hanefî mezhebinin önemli isimlerinden Ebû Yusuf (ö. 182/798), -devlet ricâlinin talebiyle kaleme aldığı- devlet yönetimi, özellikle de vergi hukukuyla ilgili *Kitabü’l-harâc* isimli eserinde, zekât tahsilatıyla ilgili sorulara şu şekilde cevap vermektedir:

“Ey mü’minlerin emiri! Zekât memurlarına hak olan zekâtı alıp kendilerine verilmesi gerekenlere vermeyi emret, zira Hiz. Peygamber ve ondan sonra Raşid Halifeler döneminde uygulama bu şekilde idi. Bil ki, kim güzel bir çıkır açarsa, o kişi için bu davranış ve bu davranışı yapan kişilerin sevabı vardır. Üstelik bu davranışı yapan diğer kişilerin sevabı da eksiltilmez. Aynı şekilde kim kötü bir çıkır açarsa, bu davranış ve onu yapan diğer kişilerin günahı da o çıkırı açan kişiyedir. Üstelik o kötü davranışı devam ettirenlerin günahı da eksiltilmez.”³⁶

34 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 964, 965

35 İbn Teymiyye, *Takuyyîd-dîn, Siyâsetü’ş-Şerîyye, Dâru’l-âfâkı’l-cedide*, Beyrut, 1983, s. 37

36 Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim, *Kitabü’l-harâc, Dâru’l-m’arife*, Beyrut, 1399/1979, s. 76

Ebû Yusuf halifenin sorusuna verdiği cevapta “*bir konuda çığır açmak*” la ilgili hadisi³⁷ de zikrederek, kanaatimizce zekâtın kurumsallaşması konusunda öncülük etmesini önermekte ve devamla şunları söylemektedir:

“*Benim ulaştığım fakihlerimizin üzerinde ittifak ettiği ve bu konuda işittiğim hadislerin en iyisi (ahsen) olan İbn. Ömer’in rivayetine göre, Resûlullah zekât konusunda bir kitap yazdırdı ve onu kılıcının yanına koydu. Bir rivayete göre, onunla amel edilmesini vasiyet etti. Ölene kadar onu yanından ayırmadı. Ebû Bekir ve Ömer onunla amel etti.*”³⁸

Ebû Yusuf yukardaki ifadelerden sonra, hangi hayvandan ne kadar zekât verileceğine dair “*ahsen*” olarak nitelendirdiği rivayeti nakletmekte,³⁹ kitabının ilerleyen sayfalarında da zekâta tabi olan ve olmayan mallar, hangi mallardan ne kadar zekât alınacağı gibi konularda çeşitli rivayetler üzerinden ayrıntıya girmekte ve sıklıkla “*يؤخذ ... alınır/ لا يؤخذ ... alınmaz.*” ifadelerine yer vermektedir.⁴⁰ O bu ifadeleriyle, zekâtın tahsili konusunda devletin yetki ve sorumluluğunu ortaya koymuş olmaktadır. Ebû Yusuf, kitabında toprak mahsulleri ile ticaret mallarının zekâtı hakkında da şu bilgilere yer vermektedir:

“*Öşürlerin toplanması için de dürüst ve dindar kişileri görevlendirmen ve onlara insanlara karşı yapacakları muamelede sınırı aşmamalarını, zulüm ve haksızlık yapmamalarını, üzerlerine vacip olan miktardan fazla almamalarını, emretmen gerektiği kanaatindeyim...*”⁴¹

“*Memurlarına muhtelif malların kıymetlerini birbiri ile karşılaştırmalarını, sonra Müslümanlardan % 2,5, zimmîlerden % 5, harbîlerden % 10 vergi almalarını emret. Vergi memuruna getirilen, kıymeti iki yüz dirhem veya daha yukarı olan her türlü ticaret malından vergi alınır. İki yüz dirhemden az olursa bir şey alınmaz. Kıymet yirmi miskal altına ulaşınca da aynı şekilde vergi alınır.*”⁴²

“*Müslümanlardan her türlü vergi zekât olarak alınır. Zimmî ve harbîlerden alınan her türlü vergi de haraç olarak alınır. ... Allah Zekâtın hükmünü açıklamış, sarf yerlerinin, taksimini yapmıştır. Zekâtın durumu bu şekildedir.*”⁴³

Yukardaki ifadeler emvâl-ı zahire ve emvâl-ı bâtına ayırımı yapılmaksızın Müslümanlara ait tüm malların zekâtının görevliler tarafından tahsil edileceği, bu konuda devletin yetki ve sorumluluk alması gerektiği uygun bir dille devlet yönetici-

37 Hadis için Bkz. Müslim, “İlim”, 15, “Zekât”, 69; Nesâî, “Zekât”, 64; Ahmed ibn. Hanbel, IV, 357, 359, 360, 361

38 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 76

39 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 76, 77

40 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 76-79

41 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 132

42 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 132, 133

43 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 134

lerine bildirilmektedir. Alıntılar yaptığımız kitabın talep üzerine yazılması ve devlet yönetimine konuyla ilgili öneriler sunması açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Diğer taraftan -sivil hukuk çalışmaları olarak niteleyebileceğimiz- farklı fıkıh ekollerine ait erken dönem eserlerdeki yaklaşımın da bundan farklı olmadığını görüyoruz. Mesela, İmam Muhammed'in (ö. 179/796) Ebû Hanife'den rivayetlerini ihtiva eden, mezhebin temel kaynaklarından "el-Asl" da konuyla ilgili şu bilgileri okuyoruz:

"Dedim. Bir kişi zekât memuruna; "ben bu develerin zekâtını sizden başka bir zekât memuruna verdim." Dese, bununla ilgili belge getirip yemin de etse, -bu yıl onların zekât memuru gerçekten başka biri olsa- memur bu durumu kabul edip, zekât almaktan vazgeçer mi? Dedi ki; "Evet."

Dedim. Bu yıl onların başka bir zekât memurları olmasa ve o kişi; "ben onların zekâtını miskinlere/fakirlere verdim." Dese, bu sözü kabul edip zekâttan vazgeçer mi? Dedi ki, "Hayır." Ben de şöyle dedim: "Söylediği şekilde zekâtını neden veremiyor?" Dedi ki, "Çünkü develerin zekâtı ancak kendileri için görevlendirilen elçiye verilebilir. Elçiler bu konuda söylenen "miskinlere/fakirlere verdim" sözünü kabul etseler, hiç kimseden zekât alınamaz!"⁴⁴

Yine İmam-ı Malik'in en önemli râvîlerinden Sahnun (ö. 240/854), benzer görüşlere yer vermektedir:

"Dedi: Devlet başkanı bir kişinin (emvâlühü'n-nâd)⁴⁵ malının zekâtını vermediğini anlasa, ondan zekâtı alır mı? Diye Malik'e görüşünü sordum. O şöyle dedi: "işin sonunun kıtal olacağını bilse de zekât ondan alır."⁴⁶

"Malik dedi ki, devlet başkanı adil olduğunda kişinin (emvâlühü'n-nâd) malının zekâtını (kendisinin) dağıtma imkânı yoktur. Ancak devlet başkanına verir, devlet başkanı da hak sahiplerine dağıtır. Hayvanlar ile tarım ürünleri konusunda ise devlet başkanı onu tahsil etmek için zekâtı memurları gönderir. Dedim ki, "Bir grup harici bir beldeyi işgal etseler halktan zekât ve cizye alsalar, daha sonra hariciler öldürülse, oranın halkından ikinci kere zekât ve cizye alınır mı? Dedi ki, "hayır onlardan ikinci kere zekât ve cizye alınacağı kanaatinde değilim."⁴⁷

44 Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed, b. Hasan, *Kitâbü'l-asl*, I-V, 'Âlemü'l-kütüp, Beyrut, 1990, II, 10, 11; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâ'iu's-sana'i*, II, 449

45 مال الناض Altın, gümüş ya da nakde çevrilebilen, ayn olan her türlü mal anlamında kullanılmaktadır. Mâlikî mezhebi kaynaklarında kullanılan bu tabirin emvâl-ı bâtına ile eş anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Kavramla ilgili olarak bkz. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru sâdır, Beyrut, 1410/1990, ne-da-da md.

46 Sahnûn, b. Saïd et-Tenûhi, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I-IV, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1994, I, 334

47 Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I, 335

Mâlîkî mezhebi erken dönem temel kaynaklarından olan yukardaki metin emvâl-ı zâhire ve emvâl-ı bâtına ayrımı yapmaksızın tüm mallarda zekâtın tahsili ve dağıtımını yetkili otoritenin tekeline bırakmaktadır. Mezhebin daha sonraki kitaplarından olan ez-Zahirâda, da Tevbe Suresi 103. Ayeti mücibince kişinin zekâtını ale'l-fevr, âdil olan devlet yetkilisine vermekle sorumlu olduğu belirtilmekte ve devlet başkanının bu kapsamdaki malların (mâlû'n-nâd) zekâtını, görevli tayin etmeksizin talep edebileceği, vermeyenlerden ise zorla alacağı ifade edilmektedir.⁴⁸

İmam Şafî'nin (ö. 204/768) el-Ümm isimli eserinin zekât konusunun alt başlıkları, zekâtın nasıl tahsil edilmesi gerektiği konusunda bir fikir vermektedir. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

“Zekât memuru (musaddık) zekâtı aldığında o kişiye ne diyeceği bâbı”, “deveden alınan koyun bâbı”, “alınan koyunun yaşı bâbı”, “zekâta tabi hayvanların (mâşiye) nereden alınacağı bâbı”, “hurma ve üzümün zekâtının nasıl alınacağı bâbı”, “zekât konusunda insanlara zulmü (teaddî) terk etme bâbı”, “vâliye (zekât memuru) bu görevinden dolayı hediye verme bâbı”⁴⁹

Hanefî mezhebinin önde gelen fakihlerinden Serahsî (ö. 483/1091), kişinin zekâtı -devletten bağımsız olarak- fakirlere vermesi durumunda neden geçerli olmayacağı konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bize göre bir kişi “ben zekâtı fakirlere verdim” dese bu sözü kabul edilmez ve ondan zekât alınır. İmam Şafî, Tevbe, 60 ve Meâric, 24. Ayetlerinin delaletiyle zekâtın farziyetinin fakirin hakkı olmasından kaynaklandığını, dolayısıyla bu durumda zekât veren kişiden bu hakkın düşeceğini, yani zekâtının geçerli olacağını söylemektedir. Ona göre, müşteri vekilinin müvekkilden semeni kabz etmesinde olduğu gibi, zekât görevlisi aynı şekilde gerekli yerlere sarf etmek amacıyla zekâtı kabz etmektedir. Dolayısıyla bir kişi zekâtı kendisi sarf yerlerine verdiğiinde, zekât görevlisinin yapması gereken işi yapmış olur. Artık onun için bir şey gerekmez.”⁵⁰

Bize göre ise, kesin olan şudur ki, bu malî bir haktır ve devlet başkanı bunu yasal, idarî yetkisine dayanarak tahsil eder. Hiç kimse onun zekât tahsili konusundaki hakkını ihlal etme yetkisine sahip değildir. Nitekim cizye vermesi gereken kişinin, cizyeyi kendisinin doğrudan savaşılanlara verme tasarrufu hakkına sahip olmaması da aynı sebepten kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu konuda söyleneni doğrulayan iki şey daha vardır; İlki, zekât bir bütün olarak (mahza) hukûkulah/kamu hakkı kapsamında-

48 Karafî, Ahmed b. İdris, Şihâbü'd-dîn, ez-Zahirâ, I-XIV, thk Muhammed Huccî, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994, III, 134

49 Şafî, el-Ümm, II, 24-153

50 Serahsî, Şemsü'l-emme Muhammed Ahmed b. Ebû Sehl, el-Mesûât, I-XXXI, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, t.y., II, 161, 162

dır, dolayısıyla bu konuda ancak kamu hakkını kullanma yetkisine sahip olan kişi tarafından tahsilat/uygulama yapılabilir. Bu kişi de devlet başkanıdır. Zekât borcu zimmetten ancak bu yolla düşer. Bir kısım meşâyihimizin tercih ettiği görüşe göre kişi, devlet başkanına vermediği sürece zekâtını fakirlere vermekle borçtan kurtulamaz. Ayrıca devlet başkanı zekâtın sarf yerleri konusunda da tercih hakkına sahiptir ki, kimse onun bu yetkisini geçersiz sayamaz. Diğerisi ise, zekât olarak alınan fakirin hakkı olmakla birlikte, fakirin bunu bizzat talep etme hakkı yoktur. Zekât görevlisi ise bu hakkın fakir adına alınması konusunda sorumluluk ve yetki sahibidir. Fakirin talebi ile zekâtın ödenmesi vacip olmaz.”⁵¹

Yukardaki ifadelerle göre Serahsî, zekâtın tahsil ve dağıtımının yetkili otorite tarafından icra edilen bir kamu görevi olarak nitelendirmekte ve bunu gerektiğinde zor kullanarak gerçekleştirme hakkına sahip olduğunu, dolayısıyla bu alanda devletten bağımsız işlemlerin hükümsüz olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle Serahsî yukarda “el-Asl” da zikri geçen, zekâtın ancak yetkili görevlilere verilebileceği hükümünü mantıkî bir temele oturtmaktadır.

Büyük Hanefî hukukçusu Kâsânî; (ö. 587/1191) emval-ı zahire konusunda zekât tahsilinin devlet başkanına ait bir hak olduğu kitap, sünnet ve icma ile sabittir, şeklinde bir kanaat belirttikten sonra, ticaret amacıyla yola çıkarılan emvâl-ı bâtınanın da aynı hükme tabi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, zekâtın imkân dâhilinde tahsil edilmesi ve söz konusu malların devletin koruması altında olması, devlet başkanına bu tür mallardan zekât tahsilatı yapma hak ve yetkisi vermektedir. Kâsânî yukardaki ifadelerden sonra “zekâtın görevliler tarafından tahsili günümüze kadar bu şekilde devam etmiştir.” Dedikten sonra,⁵² “Günümüzde sultanlar zekâtı topluyorlar, ancak onu hak sahiplerine dağıtmıyorlar; bu durumda veren kişi açısından zekât geçerli olur mu?” Sorusuna cevap aramakta ve bu konuda ulemâ arasında var olan üç farklı görüşten söz etmektedir:

- 1- Zekâtını veren açısından sorumluluğun kalkacağı,
- 2- Zekâtta sorumluluğun düşmesine rağmen, haraçta sorumluluğun devam edeceği,
- 3- Her iki durumda da sarf yerlerine harcanmadığı için sorumluluğun devam edeceği.⁵³

Mâverîdî (ö. 450/1058) bu konudaki ihtilaftı iki madde olarak sınıflandırmaktadır:

51 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 162

52 Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sana'i*, II, 448

53 Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sana'i*, II, 449

1- Devletin âdil olması durumunda zekâtın mutlaka devlete verilmesi gerektiği, aksi halde zekâtın geçerli değildir.

2- Devlete bağlılık ve itaat anlamı taşıması sebebiyle zekâtın devlete verilmesinin daha doğru olacağı, bununla birlikte kişinin zekâtı hak sahiplerine kendi eliyle vermesi durumunda da geçerlidir.⁵⁴

Mâlikî mezhebi fakihlerinden Karafî (ö. 684/1285), de konuyla ilgili olarak devlet başkanının adil veya zalim olması, kişinin zekâtı kendi rızası ya da ikrah durumunun vermesine göre değişen farklı yaklaşımlardan söz etmektedir. Buna göre imam adil olduğunda, kişi kendisi hak sahiplerine verdiğini ispat ederse zekâtı geçerli olur, aksi halde geçerli olmaz. İmam zalim, zekât mükellefi dürüst/sâlih olursa zekâtı yine geçerlidir. Hatta imam zalim olduğunda, -zekât hak sahiplerine ulaşmayacağı için- gizleme imkânı varsa, zalim devlet başkanına verirse geçerli olmaz, imkânı yoksa geçerli olur, şeklinde bir hüküm verilmektedir. Bu konuda ayrıca zalim devlet başkanının rızasıyla ya da zorla aldığı zekâtı hak sahibine ulaştırırsa geçerli olur, aksi halde olmaz, şeklinde farklı bir görüş de yer verilmektedir. Ayrıca bu bağlamda kişinin zekâtını ikrah halinde vermesi durumunda geçerli olacağı, isteyerek vermesi halinde ise iadesinin daha uygun olacağı ifade edilmektedir.⁵⁵

Zahirî mezhebinin önemli fakihlerinden İbn. Hazm (ö. 456/1064) da bu konudaki görüşünü şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Kendisine zekât farz olan kişinin onu sultanın ayağına götürmesi gerekmez. Fakat malını zekât görevlisi için toplaması ve terettüp eden zekâtı ona vermesi gerekir. Nakil vb. masraflar zekâttan karşılanır. Bu konuda ulema arasında bir ihtilaf söz konusu değildir. Nitekim Hz. Peygamber de zekât memurları görevlendirmiş ve mal sahiplerinden tahakkuk eden zekâtı onlar aracılığıyla tahsil ettirmiş, onları zekât borcundan kurtarmıştır. Ancak zekât görevlisi bulunmadığında, devlet yetkililerine ulaştırmak için külfete girmesi gerekmez, bulunduğu yerde zekâtın sarf yerlerine kendisi verebilir.”⁵⁶

Yukarda erken dönme ait Hanefî ve Malikî fıkhına dair temel kaynaklarda, zekâtın tahsilatının mutlak surette devlet tarafından yapılması, aksi durumda zekâtın geçerli olmayacağı şeklinde bir kanaat ortaya konulmaktadır. Şafiîler de zekâtın devlet görevlilerine verilmesi görüşünü paylaşmakla birlikte, kişinin devletten bağımsız olarak sarf yerlerine vermesi durumunda, zekâtın geçersiz olacağı hükmüne muhalefet etmektedirler.

İbn Kudâme, (ö. 620/1223) niyet olmaksızın zekâtın geçerli olmayacağı konusunda fukahânın görüş birliği içerisinde olduğunu beyan ettikten sonra, Evzaî'nin

54 Mâverdi, *Ahkâmü's-sultaniyye*, s.145

55 Karafî, *ez-Zahîra*, III, 134

56 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Muhalla*, I-XI, Matbaay-ı nahda, Mısır, 1347, VI, 95

(ö. 157/774), zekâtta niyetin vacip olmadığı şeklindeki görüşünün delilleri arasında, zekâtı vermeyen kişiden devlet başkanının onu zorla almasının bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Bu yaklaşım, zekâtın bir ibadet olmasının yanında, belli bir ekonomik güce sahip olan kişinin yerine getirmesi zorunlu, malî yükümlülük yönünün daha ağır bastığı anlamına gelmektedir.

Yukarda farklı fıkıh mezheplerinin erken dönem eserlerinden verdiğimiz metinlerde, zekâtın tahsilinin devletin hak ve sorumluluğunda bir kamu görevi olduğu kanaati hâkimdir. Hatta devletten bağımsız olarak yapılan ödemelerin geçersiz olacağı şeklinde bir hükme dahi varılmıştır. Erken dönem kaynaklardaki bu yaklaşım, daha sonraki asırlarda kaleme alınan kaynaklarda yer verilmediğini görüyoruz. Hanefî, Şafîî ve Mâlikî mezhebine dair fıkıh külliyatının çoğunda konunun müstakil bir başlık altında ele alınması bir tarafa, çoğu eserde meseleye hiç temas edilmemektedir. Mesela el-Hidâye, Bidâyetü'l-müctehid, Mülteka, Kuduri, el-İhtiyar, Nevevî'nin el-Veciz, Şirbînî'nin Muğni'l-Muhtâc vb. kaynakların çoğunda, erken dönem kaynaklarda zekâtın geçerliliği için zorunlu şart olarak kabul edilen, zekâtın devlet görevlilerine verilmesi konusuna yer verilmemektedir.⁵⁸ Yine son dönemde telif edilen, DİA İslâm Ansiklopedisi "*Zekât*" maddesinde de söz konusu meseleye tek satırla dahi temas edilmemektedir.⁵⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilmihâl kitaplarında da genel olarak durum bundan farklı değildir.⁶⁰ Bu durum, zekâtın sadece Allah'a karşı kulluk ve ibadet anlamında, ihtiyaç sahipleri için yapılan bir teberra olduğu şeklinde, yanlış bir algıya sebebiyet vermektedir. Oysa ilerde üzerinde duracağımız gibi, kamuya karşı yerine getirilmesi zorunlu olan bu görevi toplu olarak terk eden kişilerin davranışları, Ebû Bekir tarafından yönetime isyan olarak değerlendirilmiş ve bu girişim sahipleri şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır.

Günümüzde bazı İslâm ülkelerinde zekâtın kurumsallaşması yolunda çeşitli adımlar atılmakla beraber,⁶¹ ülkemiz de dâhil olmak üzere çoğunda ise, zekâtın ifası mal sahiplerinin takdirine bırakılmıştır. Boş kalan alan çeşitli dernek, vakıf, hayır kuruluşları tarafından doldurulmaktadır. Bu kuruluşlar içerisinde, özellikle zekâtın sarf yerlerinde hassasiyet gösterenleri olsa da, bu konuda resmi bir denetimin olmadığı bilinmektedir.

57 İbn-i Kudâme, Abdullah. Ahmed. b. Muhammed, *el-Muğni*, I-XV, Dâr-u âlemi'l-kütüb, Riyad, t.y., IV, 88

58 Örnek olarak bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 155-186; İbn Rüşd, Muhammedb Ahmed b. Muhammed, *el-Hâfid*, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-II, 6. Baskı, Dârü'l-ma'rife, y.y. t.y., I, 244-278; Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, *el-Veciz*, thk. Adil Abdu'l-Mevcut, Ali Muavvad, I-II, Dârü'l-erkam, Beyrut, 1418/1997, I, 213-235; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 547-615

59 Bkz. Mehmet Erkal, "*Zekât*", DİA, XLIV, 197-207, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013

60 Örnek olarak bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y. s. 329-361; el-Hâc Mehmed Zihni, *Ni'met-i İslâm*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 507-530

61 Konu ile ilgili olarak bkz. Recep Cici, *Günümüzde İslâm Ülkeleri'nde Zekâtın Kurumsallaşması Çabaları, Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât, Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 225-262

Son dönemlerde zekâtın kurumsallaşması bağlamında konu yeniden gündeme gelmekte ve çeşitli ilmi toplantılarda müzakere edilmektedir. Çağdaş asrın önemli simalarından Muhammed Hamidullah (ö. 2002) bu konuda şu tespiti yapmaktadır:

*“Zekât asla iyiliksever insanların takdirine bırakılmış bir sadaka değildir. Tarifesi ve tahsil devreleri belli bir vergidir. Nisab miktarına sahip olan kimse bundan muaf değildir ve hükümet, vermek istemeyenleri zorlamak için kuvvet kullanır.”*⁶²

Salih Tuğ zekâtın devlet tarafından toplanması süreci hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

*“Daha sonraki safhada zuhur eden, devlet otoritesi ve müeyyidesinden ve vergi teşkilatından mahrum bulunan bu sırada ilk haliyle, bu verginin mahiyeti, dini, sırf Allah’ın ayet olarak vazettiği bir yardım, bir fedakârlık bir hediye ve fakirlere elde edilen mahsulden verilen malî bir mükellefiyet şeklindedir. Medine Döneminde artık eskiden olduğu gibi ne mükellefler bizzat zekâtı, bu sarf yerlerine tahsis ediyorlar ve ne de bizzat Peygamber’e getiriyorlardı. Bilakis merkezden tayin edilen ve hususi talimatlarla Yarımada’nın her bir tarafına gönderilen ve “âmil” ismi verilen memurlar vasıtasıyla tahakkuk ve tahsil olunuyor, bu memurlar vasıtasıyla merkeze gönderiliyordu. Bu memurların usulüne ve nispetine göre tahakkuk ettikleri vergiyi mükellefin ödememesi halinde, ayetlerde telkin edilen uhrevî müeyyideden de ayrı olarak dünyevî müeyyide tatbik edilmiş, tahsil için devlet cebir kullandığı gibi tediye-yi reddedenler fiilen cezalandırılmışlardır.”*⁶³

Son yıllarda kaleme alınan ilmihâllerde konuya erken dönem kitaplardaki genişlikte olmasa da, yer verilmesi kanaatimize göre, bu konudaki ilmî toplantı ve sempozyumların tesiridir. Mesela son dönemde kaleme alınan bir ilmihâlde konuyla ilgili olarak “Zekât esas itibarıyla devlet tarafından kurulan maliye teşkilatınca toplanır. Bu konudaki dayanak Tevbe Suresi 103. Ayetidir.” ifadesine yer verilmektedir.⁶⁴ Diyanet Vakfı Yayınları tarafından neşredilen ilmihâlde konu, “Zekâtın Ödeme Şekli” başlığı altında ele alınmakta, ilgili ayetler ve Sünnet çerçevesinde, zekâtın zengin bireylerden alınıp hak sahiplerine dağıtma işini öteden beri devletin üstlendiği ve böylece zekâtın toplanması ve dağıtılması kamu hukukunun bir parçası olduğu ifade edilmektedir.⁶⁵ Ancak konunun girişindeki zekâtın toplanması ve dağıtımı konusunun asli olmak yerine, süreç içerisinde ihtiyaçtan kaynaklandığı anlamına gelen ifadeler, konunun bütünlüğü içerisinde yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermektedir:

62 Muhammed Hamidullah, “Müslümanlarda Hukuk Felsefesi”, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslâm Medeniyeti*, 19-34, cilt: IV, sayı: IV, 1980, s. 90

63 Tuğ, *a.g.mkl*, s. 26, 27

64 Bkz. *İslâm İlmihali*, Komisyon, Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 493

65 Bkz. *İlmihal*, I-II, Diyanet Vakfı Yayınları, Komisyon, 17. Baskı, Ankara, 2011, I, 472, 473

“Zekât bir ibadet olduğu için, kural olarak doğrudan mükellef birey tarafından yerine getirilir. Fakat zekâtın malî yönünün bulunması, giderek düzenli bir organizasyona ihtiyaç duyması ve kurumsallaşması, zaman içinde bu malî ibadetin büyük bir organizasyon (devlet aygıtı) tarafından yerine getirilmesini veya o aygıt tarafından denetlenmesini gerekli hale getirmiştir.”⁶⁶

Mali bir ödeme olması nedeniyle zekât, erken dönemden itibaren siyaset kurumunun da ilgi alanında yer almıştır. Kamu hukuku kapsamındaki diğer meselelerde olduğu gibi bu alanda da siyasetin, hukukun oluşumuna etkisini göz ardı etmemek gerekir. Mesela kesin bir yargıya varmak mümkün olmasa da, mükellefin devletten bağımsız olarak zekâtını vermesi durumunda bunun geçerli olmayacağı hükmünün verilmesinde siyasetin etkisinden söz edilebilir. “Onların mallarından sadaka/zekât al...” ayeti ile Peygamber (a.s.) ve ondan sonra Hulefa-i Râşidinin uygulamalarından hareketle, ulu’l-emr ve onun naibinin zekât toplama hak ve yetkisi ve bu konudaki icraatlarının cevazına dair hüküm istinbat⁶⁷ edilmekle birlikte, zekâtın hak sahiplerine ulaştırılmasında gerekli hassasiyetin gösterilmemesi fukahanın farklı yaklaşımlar ortaya koymasında etkili olmuştur. Bu konudaki farklı yaklaşımlardan daha önce söz edilmişti. Bu bağlamda Hz. Osman’ın emvâl-ı bâtinanın zekâtının edasını mükelleflerin takdirine bırakmasını, o dönemden itibaren ortaya çıkan iç karışıklıklar ve daha sonraki dönemde yönetime gelecek idarecilerin zulümle itham edilmeleri gibi nedenlerle, en azından bu tür malların zekâtının, mükelleflerce uygun görülen sarf yerlerine verilmesinin temini için siyasi bir tavır olarak yorumlamak mümkündür.⁶⁸ Eserinde hukukun oluşumunda siyasetin etkilerine dair çok sayıda örneğe yer veren Ahmet Yaman’ın zekât konusunda yazdıkları dikkat çekicidir:

“Siyasi baskı ve tatbikatın, ulemayı aslında gerçekten inandıkları görüşü se-
lendirmekten alıkoyduğuna bir örnek de Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714) ile ilgili şu olay-
dır: Hassen b. Ebî Yahya el-Kindî’nin anlattığına göre kendisi, kalabalık bir mecliste
zekâtı nereye sarf edeceğini Saîd b. Cübeyr’e sorar. O da, devletin ilgili memurlarına
vermesini söyler. Meclisten ayrılan Saîd’i takip eden Hassen bir tenhada tekrar sorar:
“Sen böyle diyorsun ama idareciler, zekâtı hakiki yerlerine sarf etmiyorlar ki?” bunu
üzerine Saîd b. Cübeyr, “Sen zekâtı Allah’ın emrettiği yerlere ver. Bana bu meseleyi
kalabalık içinde sordun, orada gerçeği söyleyemedim” der.⁶⁹

66 Diyanet Vakfı İlmihal, I, 472

67 Alâu’d-dîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâb fî me’âni’t-tenzîl*, (Mecmau’t-tefâsir içinde), I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984, III, 190

68 Kallek, a.g.mkl, s. 211

69 Ahmet Yaman, *İslâm hukukunun Oluşumu sürecinde Siyaset-Hukuk İlişkisi*, 2. Baskı, Yediveren, Konya, 2004, s. 92, (Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-emvâl*, Kahire, 1401/1981, s. 508’den naklen)

1.4. Zekâtın İmtina Etmenin Müeyyidesi

Sahip oldukları malların hakkını vermeyen ve gerektiği yerde sarf etmeyenlerin mallarının, ahirette kendileri için azaba dönüşeceği, bir kısım ayet ile Hz. Peygamberden bize ulaşan çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁷⁰ Suç-ceza arasındaki bu uygunluğu, İslâm ceza hukuku edebiyatında sıklıkla tekrarlanan “ceza işlenen suçun cinsindedir”⁷¹ kaidesinin bir sonucu olarak açıklamak mümkündür.

Zekât vermekten imtina eden kişiler için dünyevî bir yaptırım öngörülmesi, onun kamusal yönü ve bu konuda devlete tanınan hak ve yetkinin en önemli delili sayılacağına kuşku yoktur. Zira hukuka aykırı fiiller ancak devlet otoritesi tarafından cezalandırılabilir. Kur’an’da mallarını gerekli yerlere sarf etmeyen kişiler hakkında uhrevî cezadan söz edilmekle birlikte, bu kişiler için dünyevî maddî bir ceza öngörülmemektedir. Bu noktada akla gelen soru şudur: Zekâtla mükellef olan kişilerin bundan imtina etmesi ya da zekâtı eksik vermesi durumunda, yetkili otorite tarafından söz konusu kişiler ifaya zorlanabilecek ve haklarında dünyevî bir yaptırım uygulanabilecek midir? Bu konuda Hz. Peygamber’den bize ulaşan bazı rivayetler ve Hz. Ebû Bekir’in örnek uygulamaları bulunmaktadır. Hz. Peygamber’den bu konuda bize ulaşan rivayet şudur:

*“Kırk saime deve için üç yaşına basmış dişi bir deve zekât vardır. Develerin hesaplanmasında zayıf-semiz ayrımı yapılmaz. Kim sevap kazanmak amacıyla zekâtını verirse, ona sevabı vardır. Kim de vermek istemez, engel çıkarırsa hem o zekâtı ve malının yarısını Rabbimizin haklarından olan bir ceza olarak alırız. Muhammed ailesi için zekât almak helal değildir.”*⁷²

Yukardaki rivayette zekât vermeyen kişiler için dünyevî, maddi bir yaptırım öngörülmektedir. Zekât vermekten imtina edenler için öngörülen ekonomik suç karşılık ekonomik ceza şekli, yukarda söz konusu edilen suç-ceza uygunluğu açısından yerinde bir ceza türü olmakla birlikte, bununla ilgili uygulama yapıldığına dair herhangi bir rivayet tespit edemediğimizi belirtmeliyiz. Konu hakkında Sağ-

70 Konuyla ilgili ayetler:

“Allah’ın lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Aksine bu onlar için şerdir. Cimrilik yaptıkları şey kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır..”, Âl-i İmran, 2/180

“... Altın ve gümüşü yığıp biriktiren ve onları Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! Oda gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunula dağlanacak ve ‘İşte bu kendiniz için biriktirip sakladığınız yerlerdir. Haydi, tadın bakalım biriktirip sakladığınızı!’ Denilecek.” Tevbe, 9/34, 35

Aynı şekilde bir başka rivayete göre Hz. Peygamber, kişinin azap göreceği malların zekâtı verilmeyen mallar olduğu beyan etmektedir: “Malının zekâtını vermeyen kişi için o malı kıyamet gününde bir yılanla dönüşecek ve onu sokacak yılanın zehrinde kişi kendinden geçecek ve boynuna dolanacak dedikten sonra Âl-i İmran 180. Ayeti okumuştur. Yine zekât hakkı verilmeyen deve ve sığırın da kıyamet gününde kişiye çeşitli şekillerde eziyet edeceği söz konusu rivayetlerde beyan edilmektedir. Bkz. Buhârî, “Zekât”, 3, 43, “Tefsir-ü sûre”, 3; Müslim “Zekât”, 24, 25, 27; Tirmizî, “Zekât”, 1; “Tefsir-ü sûre”, 3; Nesâî, “Zekât”, 9, 11; İbn-i Mâce, “Zekât”, 2, 3; Dârimî, “Zekât”, 3; Muvattâ, “Zekât”, 22; Ahmed b. Hanbel, III, 98, 137, 156, 262, 279, 355, 376, V, 152, 158, 270

71 Bu kaide birçok klasik kaynakta العمل جنس من الجزاء şeklinde ifade edilmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Suat Erdoğan, *Kur’an-Sünnet Işığında Suç-Ceza Uygunluğu*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 75

72 Ebû Davûd, *Zekât*, 5; Nesâî, “Zekât”, 4, 7; Dârimî, “Zekât”, 36; Ahmed b. Hanbel, V, 2, 4

lebe b. Hâtıb isimli şahsın başlangıçta zekât vermekten imtina etmesi ancak sonradan vermek istemesine rağmen, Hz. Peygamber, ondan sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın da kendisinden zekâti kabul etmediğine dair, muteber hadis kaynaklarında bulunmayan bir rivayet⁷³ bulunmaktadır. Tövbe konusunda İslam'ın genel kabulleri ile bağdaşmayan ve muteber hadis kaynaklarında yer almayan söz konusu rivayet üzerine hüküm bina etmek mümkün görünmemektedir.

Ebû Yusuf (ö. 182/798) Allah'a ve ahirete inanan bir kişi için zekâti vermemek, ya da onu iptal etmek gibi hileli yollara başvurmalarının helal olmayacağını ifade etmektedir.⁷⁴ Yukarda mezheplerin erken dönemine ait temel kaynaklarında zekâtın devletin yetkili görevlileri tarafından toplanmasının esas olduğunu beyan eden metinlere yer vermiştik. Bu metinler zekât vermek istemeyen kişilerden kamu gücü kullanılarak tahsilat yapılabileceği anlamı taşımaktadır. Nitekim bir kısım fıkıh kitaplarında zekâti vermeyen kişiden zorla alınacağına dair ifadeler de bulunmaktadır.⁷⁵

Çağdaş İslâm âlimlerinden bazıları zekâti, onu ödemekle yükümlü olan kişilerin, malında fakirlere ait bir hak olarak değerlendirmekte ve bu hakkın yerine getirilmesi için, devletin bu kişileri ifaya zorlayabileceği gibi, cezaî yaptırım/yaptırımlar da uygulayabileceğini dile getirmektedirler.⁷⁶

Ebû Bekir'in zekât verme konusunda isyan edenlere karşı savaş açması farklı değerlendirmelere tabii tutulmuştur. Uygulama konusunda müsamahasız ve sert tavrıyla bilinen Hz. Ömer'in tepkisi meşhurdur:

Hz. Ömer Ebu Bekir'e Hz. Peygamber “*İnsanlarla lâ ilâhe İllallah deyinceye kadar savaşmam emrolundum kim lâ ilâhe İllallah derse canını ve malını benden korumuş olur.*” Dediği halde sen zekât vermeyenlere karşı nasıl savaş açarsın şeklinde tepki göstermiştir. Ebû Bekir'in “*Allah'a yemin olsun ki, zekâtla namazın arasını ayıranlarla kesinlikle savaşacağım, zekât malın hakkıdır. Kim Hz. Peygamber'e zekât olarak verdiği bir devenin yularını bile bana vermekten imtina ederse onunla savaşırım*” şeklinde kararlı tavrını gören Hz. Ömer; “*Anladım ki, Allah zekât vermekten imtina edenlere karşı savaş konusunda Ebû Bekir'in kalbini açtığını anladım ve bunun doğru olduğuna kanaat getirdim.*” Demiştir.⁷⁷

Muhammed Hamidullah (ö. 2002) ünlü İslâm tarihçisi Vakıdî'ye (ö. 207) de atıfta bulunarak Ridde (dinden dönme) olayları ile ilgili şöyle demektedir:

73 Bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyan an te'vîl-i âyi'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, I-XXVI, 2, baskı, Mektebt-ü İbn Teymiyye, Kahire, t.y. XXIV, 370- 372; İbn Kesir, el-Hâfız İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azim*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. I-XV, Müesseset-ü Kurtuba, Kahire, 1421/2000, VII, 244-246; İbn Âşûr, Muhammed, *et-Tâhir, Tefsîri'ut-tahrîr ve't-tenvir*, I-XXX, Tunis, 1984, X, 272, 273

74 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 80

75 Karafî, ez-Zahîra, III, 134; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 547

76 Bkz. Kardâvî, a.g.e, s. 77; Şeltut, İslâm'da Zekât trc. Mustafa Arslan, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt XVI, Sayı 3, Mayıs/Haziran, 1977, s. 184

77 Buhârî, “Zekât”, 1, “Mürteddin”, 3, 15, “İ tîsâm”, 2; Müslim, “İman”, 32, “Zekât”, 1; Tirmizî, “İman”, 1; Nesâî, “Zekât”, 3, “Cihâd”, 1, “Tahrîm”, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 11, 19, 26, 48, II, 423; Ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâ'iu's-sana'i*, II, 448

*“Ayaklanmalar konusundaki karışıklıkların yegâne sebebinin vergi/zekât ödeme mecburiyetinin konulması olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ona göre, bunlarda şahsi ve sübjektif birtakım saikler de rol oynamıştır”*⁷⁸

Ebû Bekir’in zekât vermeyenlere karşı savaşın sebebi devlete itaat etmeme konusunda ısrar⁷⁹ ve bağımsızlık hareketleri olarak nitelenebilecek tarzda İslâm cemaatinden ayrılarak karşı bir grup oluşturmaları, devlete karşı görevleri olan mali yükümlülüklerinden imtina etmeleri, devlet ve milletin ayakta kalması ve bekası için yakın tehlike oluşturmalarıdır.⁸⁰ Konuyla ilgili çalışmasında Ramazan Hurç “Ebu Bekir’ e karşı yapılan hareketlere hep “irtidad ve irtica yani dinden dönme ve dinin bazı emirlerini yapınama şekliyle bakılmıştır. İşin özü ise gerçek manada bağımsızlık hareketleridir.” Şeklinde bir sonuca varmıştır.⁸¹ Hz. Ebû Bekir’in döneminde zekât vermeyerek isyan eden kabilelerin tavrı, Hz. Peygamber’den sonra halifenin zekât toplama yetkisinin reddedilmesi ve dolayısıyla merkezi otoritenin meşruiyetinin tartışmalı hale getirilmek istenmesi olarak da açıklanmaktadır.⁸²

SONUÇ

Konuyla ilgi nassların delaleti ve Hz. Peygamber’in uygulamaları esas alındığında, zekâtın tahsili ve dağıtımının yetkili otoritenin (devlet) hak ve sorumluluğunda, bir kamu görevi olduğu görülmektedir. Naslardaki bu açıklığa rağmen, tarihi süreç içerisinde, devlet ricalinin, özellikle zekâtın sarfıyla ilgili yanlış uygulamaları, fukahâyı bu konuda farklı yaklaşımlara sevk etmiştir. Bu yaklaşımlar içerisinde, zekâtın tahsilinin devletin inhisarında olduğu, aksi durumda mükellefin zekât borcundan kurtulamayacağı hükmü özellikle erken dönem kaynaklarda yer almıştır. Sonraki döneme ait hemen her mezhepten, muteber ve meşhur birçok temel kaynakta ise zekât konusunda devletin hak ve sorumluluklarına yeterince yer verilmemiştir. Bu durum, zekât hakkında ibadet kapsamında kişilerin vicdanına bırakılan dolayısıyla, kamusal yönü olmayan bir teberra şeklinde yanlış bir algının oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Zekâtın ekonomik dengelerin sağlanması dolayısıyla toplumsal barışa hizmet eden işlevini gerçekleştirebilmesi, onun tahsil ve dağıtımının yetkili otorite tarafından gerçekleştirilmesine bağlıdır. Konuya gereken hassasiyetin gösterilmesi, istismar ve haksız kayıpların önlenmesi, kamu gücüne dayalı kurumsal bir yapının varlığını zorunlu kılmaktadır.

78 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I-II, Çev. Salih Tuğ, Ankara, 2003, I, 544

79 Mâverdi, *Ahkâmû’s-sultaniyye*, s.145

80 Nihat Dalgın, “Temel Kaynaklar Çerçevesinde Dinden Dönme ve İnanç Özgürlüğü” 41-57, *Makâlât*, 1991, Sayı, 1, s. 46

81 Ramazan Hurç, “Hz. Ebu Bekir Döneminde Bağımsızlık Hareketleri, (irtidad ve İrtica)”, 33-66, *FÜİFD*, III, 1998, s. 65

82 Kallek, *a.g.mkl*, s. 213